

Samsøs voldsteder

Af Lis Nymark

1. Indledning

Samsøs placering som centrum i det danske rige er idag udelukkende geografisk defineret, men i den tidlige middelalder har øen uden tvivl på en helt anden måde levet op til benævnelsen rigets centrum.

I en tid – og et samfund – hvor centralmagten ikke var stedbunden, og hvor vand samlede, ikke skilte, må Samsø have været ideel som opholdssted for kongen og samlingssted for rigsforsamlinger. Derfor kan det være af en vis interesse at prøve at få et overblik over øens middelalderlige voldsteder.

Da de fem voldsteder, der kendes på Samsø, aldrig har været genstand for arkæologiske undersøgelser og kun to af dem er regulært opmålt, vil denne artikel ikke bidrage med væsentligt nyt. Men da upublicerede, små voldsteder let forsvinder i glemnelsen, vil jeg her kort fremlægge den sporadiske viden, vi har om disse anlæg, samt knytte en kommentar hertil med mit syn på dateringen af og formålet med de samske anlæg.

2. Voldstederne – en oversigt

På Samsø kendes 5 voldsteder af varierende størrelse og forfald (fig. 1). De har imidlertid ét tilfælde: ingen af dem har været genstand for nogen form for arkæolo-

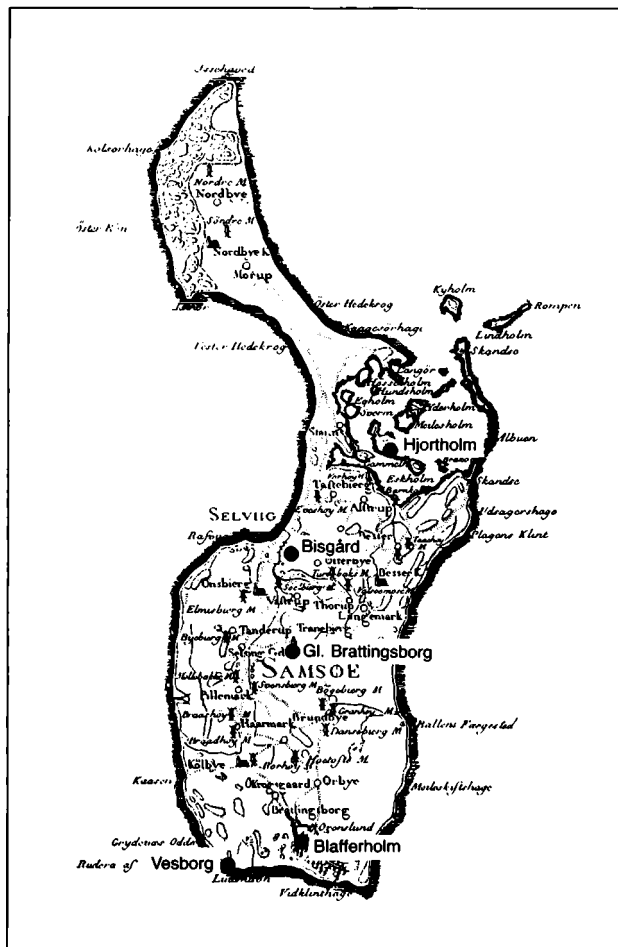

Fig. 1. Kort over Samsø 1787. De fem middelalderlige voldsteder er fremhævet og deres navne angivet af forf.

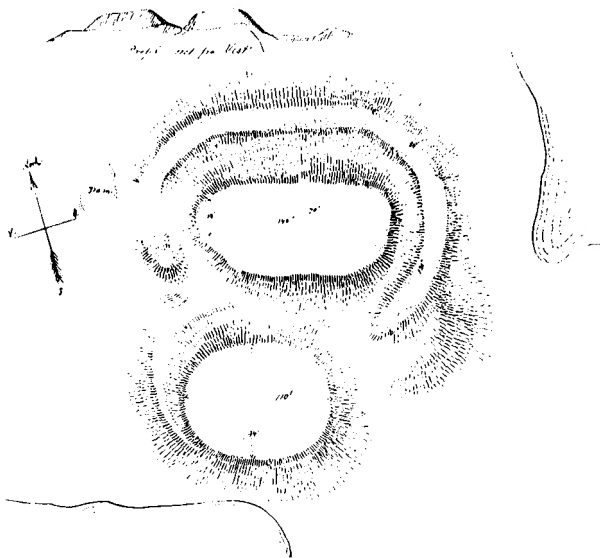

Fig. 2. Hjortholm. Kroki af Magnus Petersen 1874, udsnit. Nationalmuseets 2. afdeling.

gisk undersøgelse. Der findes dog adskillige, mere eller mindre omfattende og pålidelige beretninger, samt for fire af borgene tillige forskellige tegninger, skitser og krokiser i Nationalmuseets 2. afdelings arkiv (1). Kun to af voldstederne er opmålt i nyere tid.

Hjortholm, Onsbjerg sogn (fig. 2-3)

Voldstedet er beliggende på Hjortholm, den største af holmene i Stavnsfjorden. Den høje, naturlige banke, der udgør voldstedet, er delt af en øst-vestgående sænkning. Der hersker nogen usikkerhed om, hvorvidt det drejer sig om en naturlig kløft eller en menneskeskabt tværgrav (2).

Den sydlige, højeste banke, der sandsynligvis har været hovedborgen, har en omtrent rektangulær topflade på ca. 36 × 30 m. Siderne falder stejlt, men mod vest ses en lille terrasse et stykke oppe ad skråningen. Sammenholdt med oplysninger om spor af en lignende flade på den østlige side af borgbanken antyder det, at

Fig. 3. Hjortholm set fra vest. Borgbanken er i dag overgroet med krat af tjørn og slåen. Foto L. Nymark.

der muligvis har været en tør grav på den stejle skrånning (3).

Den nordlige banke er lidt lavere og lidt større, ca. 50 × 30 m. Den er mod vest, nord og øst omgivet af en tør grav og vold, hvis yderside går jævnt over i bankens naturlige skrånning. Der er ikke fundet spor af tegl eller andre bygningrester på de to banker.

Der findes ingen historiske efterretninger om borgen på Hjortholm. Øen nævnes i ø-listen i Kong Valdemars Jordebog, men her nævnes ingen bebyggelse (4). På Johannes Mejers kort fra 1659 angives ved hussignatur en bygning på øen. Men da lignende signaturer også findes på bl.a. Besser Rev og Bosserne, lokaliteter i Stavnsfjordsområdet, hvor bebyggelse grundet naturforhold ikke er mulig, kan denne kilde ikke tages til indtægt for viden om en borg på stedet (5). Når senere kilder omtaler »Hjortholm Hus« må det være på baggrund af dette kort såvel som diverse sagnstof (6).

Bisgård, Onsbjerg sogn (fig. 4)

Umiddelbart øst for Bisgård, en hovedgård under Brattingsborg gods, ligger et lille, nu næsten udjævnet og med store træer tilgroet voldsted. Voldstedet består af en lille, lav banke, ca. 20 m i tværmål, omgivet af nu opfyldte grave. Ifølge ældre indberetninger til Nationalmuseet er der tidligere fundet munkesten på banen (7).

Gården Bisgård tilhørte i slutningen af middelalderen Århus bispestol (8). På gården er fundet ældre fundamenter, og syd og øst for den nuværende hovedbygning findes en jævnet grav (9). Det synes, som om den grav, der har omgivet hovedgården, har stået i forbindelse med graven omkring det lille voldsted øst for gården. Men da gravene nu er opfyldte og stedet bevokset, er en sammenhæng vanskelig at fastslå.

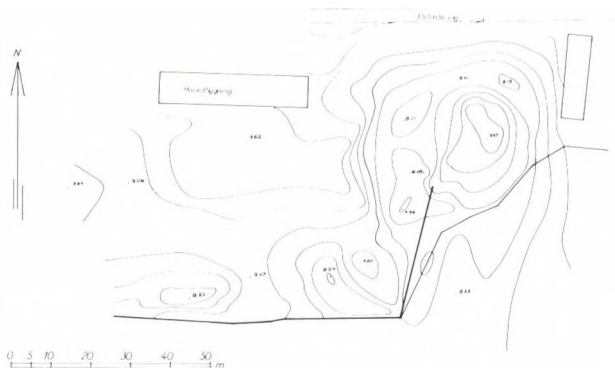

Fig. 4. Bisgård voldsted. Opmålt 1973 af N.-C. Clemmensen og Steen Brorholm Sørensen. Ækvidistance 25 cm. Skov- og Naturstyrelsen.

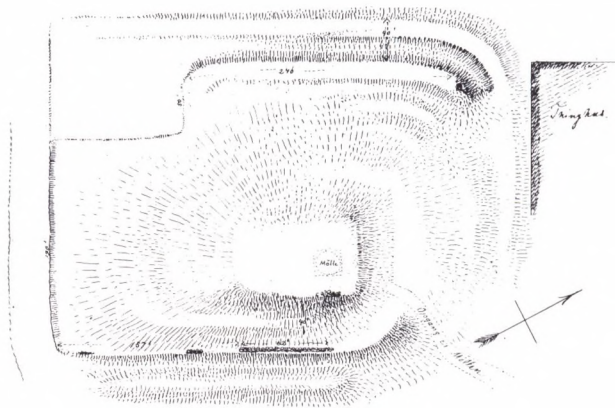

Fig. 5. Gl. Brattingsborg. Kroki af Magnus Petersen 1874.

Gl. Brattingsborg, Tranebjerg sogn (fig. 5-7)

Voldstedet Gl. Brattingsborg er beliggende lige sydvest for Tranebjerg kirke. Stedet er i dag meget uoverskueligt på grund af omgivende villabyggeri fra forrige århundrede (10).

Anlægget er rektangulært, idet det følger bakkens

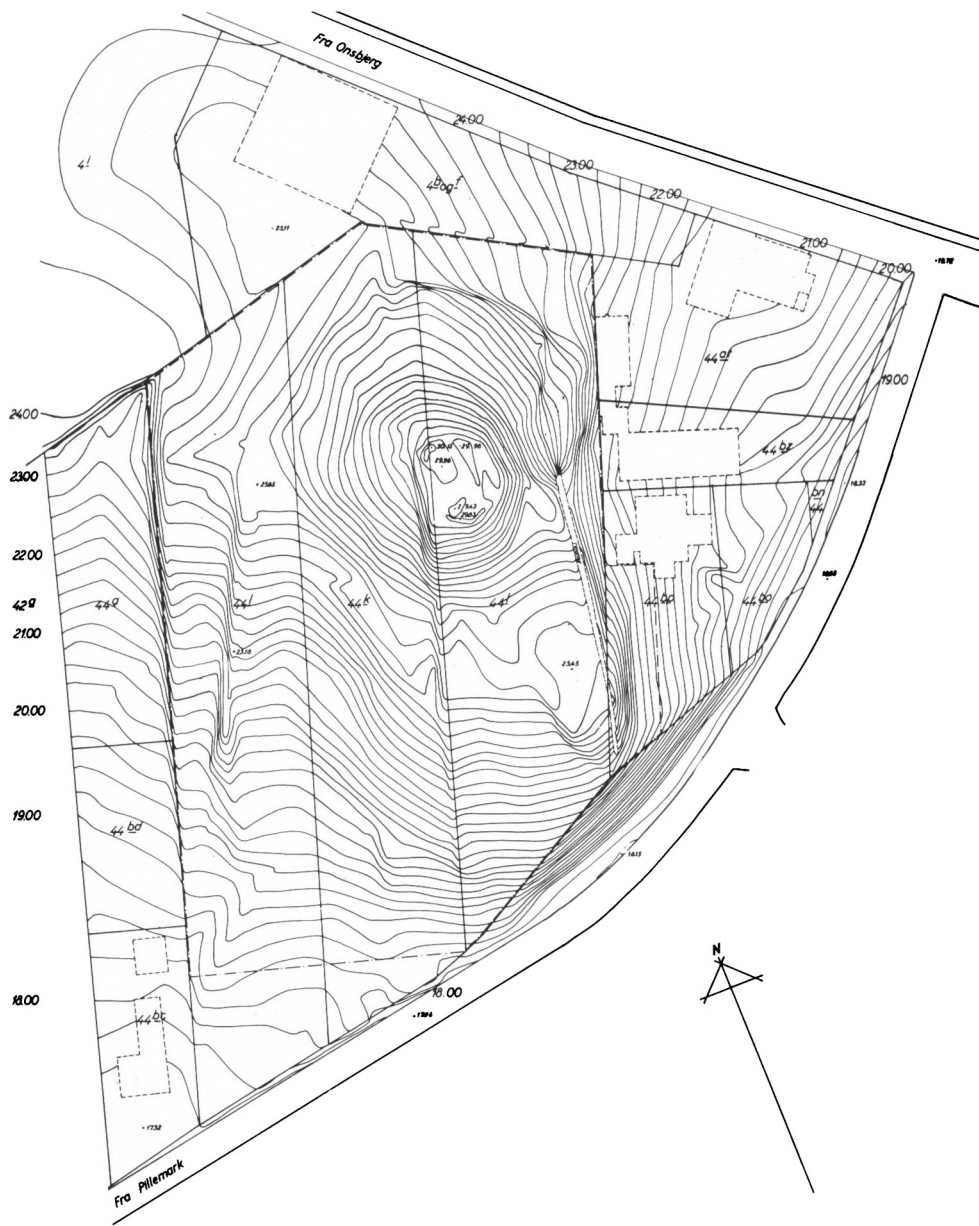

Fig. 6. Gl. Brattingsborg. Op-
målt af N. C. Clemmensen og
E. Buhl 1974, Skov- og Natur-
styrelsen. Det er vanskeligt ud
fra opmålingen at afgøre, hvad
der er fæstningsværker, og hvad
der er møllefundament.

Fig. 7. Den sydlige del af Gl. Brattingsborg før vejreguleringen i 1952. Foto O. Bertelsen.

kurver. At den højestliggende del af anlægget fremtræder som en cirkulær flade med en diameter på ca. 20 m skyldes, at stedet i forrige århundrede var hjemsted for en stor vindmølle. Området afgrænses i øst af en kampestensmur, der er delvis bevaret i knap 100 meters længde, og mod vest af et dobbelt vold-grav arrangement, nu meget udvisket. Mod nord og syd har henholdsvis byggeri og vej anlæg ødelagt spor af eventuelle forsvarsværker.

Efter gammel overlevering har borgtomten været benyttet som stenbrud af sognets indbyggere, og på

Samsø Museum findes en del munkesten, der skal stamme fra Gl. Brattingsborg. På voldstedet er desuden fundet en kam af typen med dobbeltbuede endeplader, et par armbrøstbolte samt en nøgle fra tidlig vikingetid. Ved en mindre udgravning syd for borgen i 1867 afdækkedes et stykke brolægning, der af udgraveren, godsinspektør og amatørarkæolog August Kruse tolkedes som »måske til en Hundegård, eller, da der også fandtes tykke potteskår, et gammelt Arnested« (11). Ved en vejregulering lige sydøst for voldstedet i 1952 fandtes to skeletter liggende med ansigtet nedad

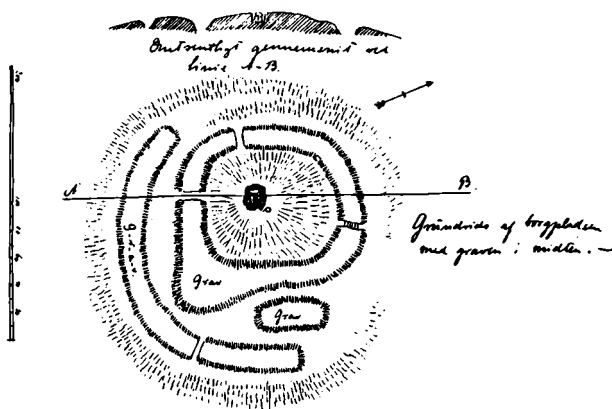
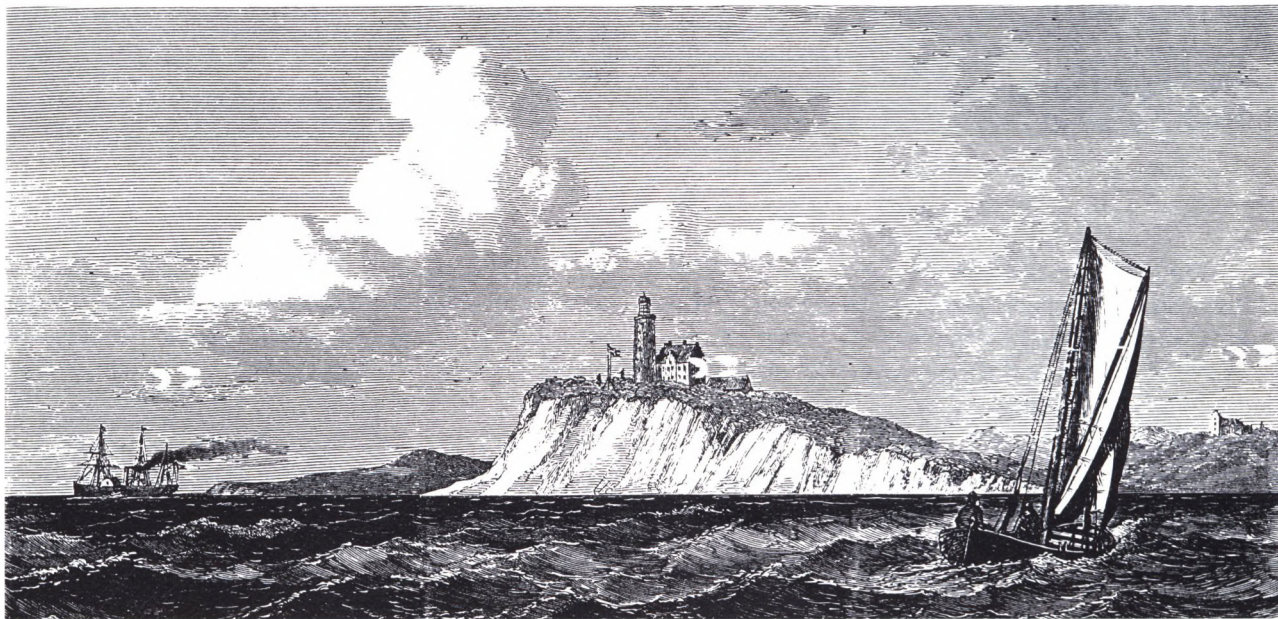

Fig. 8. Blafferholm. Kroki af Magnus Petersen 1874. Nationalmuseets 2. afdeling. På det tidspunkt var gravene oprenset til haveanlæg.

Fig. 9. Vesborg. Tegnet af Carl Baagøe. Illustreret Tidende nr. 160, den 19. Oktober 1862.

(12). I 1986 fandtes et barnekranium i jordfylden i muren umiddelbart øst for banken (13).

Navnet Gl. Brattingsborg er ikke oprindeligt. Det er et navn, der er tillagt mange forskellige borge i Norden. Det nævnes første gang i forbindelse med dette voldsted i 1573 (14). Der kendes ingen middelalderlige efterretninger om borgen.

Blafferholm, Tranebjerg sogn (fig. 8)

I haven ved godset Brattingsborg, det tidligere Søllemarksgård, ligger et lille voldsted. Anlægget er i dag vanskeligt at bedømme, da det i slutningen af forrige århundrede blev omdannet til et haveanlæg.

Ifølge ældre beretninger og skitser var voldstedet

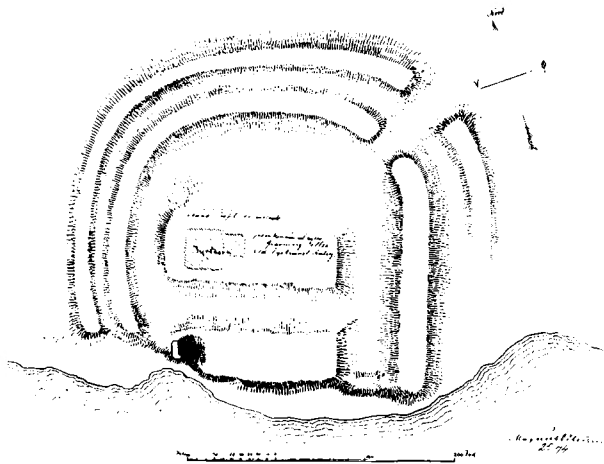

Fig. 10. Vesborg. Kroki af Magnus Petersen 1874. Nationalmuseets 2. afdeling.

beliggende på en banke i en tidligere sø eller mose. Selve borgbanken er ca. 25 m i diameter og omgivet af grav og vold, i syd muligvis af endnu en grav. Da gravene er oprenset i forbindelse med haveanlæggelsen, er deres form ikke ganske sikker. Selve banken er kun få meter høj, så det forsvarsmæssige har bestået i de naturskabte, vanskelige tilgangsforhold på grund af den omgivende mose (15).

Der kendes hverken historiske eller arkæologiske kilder til voldstedet, men derimod enkelte til den nærliggende Søllemarksgård (16).

Vesborg, Kolby sogn (fig. 9-14)

Voldstedet er beliggende på Samsøs sydvestlige hjørne på en høj bakkeknode. I dag knejser et fyrtårn på stedet, og opførelsen af fyr- og vagervæsenets bygninger i forbindelse med havets nedbrydning af kysten har sløret borgens oprindelige udseende betydeligt

Fig. 11. Ruinen på Vesborg, der styrtede i havet julenat 1875. Tegning af O. Krebs. Illustreret Tidende nr. 851, 1876.

(fig. 9). Man kan imidlertid stadig se, at det drejer sig om et meget stort anlæg, uden tvivl en rigsborg med god strategisk placering, idet man herfra har kunnet overvåge en god del af det sydlige Kattegat og indsejlingen til både Lille og Store Bælt.

Voldstedet har bestået af to rektangulære banker, adskilt af en øst-vestgående tværgrav og omgivet af et dobbelt, hestekoformet grav- og voldanlæg (fig. 10). Mod syd har den stejle klint i sig selv beskyttet borgen.

Hovedborgen må have ligget på den sydlige banke, der nu næsten er bortskyllet af havet. Kun en lille mur eller fundamentrest spores endnu i den sydlige klint. Fra ældre kilder ved vi, at der tidligere stod en bygning af kamp og munkesten på denne banke. Den sidste rest af muren, ca. 7 m lang, 4 m høj og 2,7 m bred, styrtede ned under en storm julenat 1875 (17) (fig. 11).

Af skriftlige kilder har vi kun en enkelt, der kan kaste lys over borgens historie. Under rigsrådets for-

Fig. 12. Æselfoder hører til de planter, hvis frø kan spire frem efter at have ligget i jorden i mange hundrede år. Vesborg, foden af klinten, juli 1987. Foto L. Nymark.

handlinger med Hansestæderne i årene 1369-71 deltog en ridder, Henrik van der Osten, høvedsmand på borgen Weseborgh på Samsø (18). Det er også småt med de arkæologiske kilder her, da der kun kendes enkelte løsfund (19).

Derimod findes på Vesborg et ganske anderledes livskraftigt vidnesbyrd om den middelalderlige aktivitet på stedet. Flere steder på området findes middelalderlige reliktpanter. Mest markant ses det i den ned-

Fig. 13. Bulmeurt ses flere steder i bunden af tværgraven. Vesborg, januar 1988. Foto L. Nymark.

skredne jord ved sydklinten og i gravene, der gennem naturpleje holdes fri for tilgroning. Her findes bl.a. æselfoder, bulmeurt, hundepersille og matrem. De to første (fig. 12 og 13) er almindelig kendte som dvaleplanter (20).

3. Historiske efterretninger om Samsø

For at nærme sig en forståelse af de enkelte anlægs oprindelse og funktion er det vigtigt at se på Samsøs

Fig. 14. Vesborg. Tværgraven set fra øst. Foto L. Nymark.

tilhørsforhold i den ældre middelalder. Ifølge Kong Valdemars Jordebog er Samsø kronens ejendom, og som sådan et ret indbringende område, hvilket siden skulle få betydning i forbindelse med pantsætningspolitikken fra midten af 1200-tallet (21).

Fra Saxo har vi de første beretninger om, at Samsø blev benyttet af kongen som opholdssted. Således i 1180, da Valdemar den Store var på jagt på øen (22). Vigtigere er dog oplysningen om, at Knud VI i 1184

afholdt rigsmøde på øen (23). I 1215 har vi igen oplysninger om et rigsmøde på Samsø, denne gang under Valdemar Sej, og denne gang en uhyre vigtig forsamling, idet hans ældste søn, Valdemar den Unge, her kåredes til konge før hyldningen på Viborg ting (24).

Allerede året efter var Valdemar Sej igen på Samsø. Et gavebrev til Århus kirkes byggefond udstedes »in curia nostra Samsøe« (25). Igen fra 1236 har vi et brev udstedt på Samsø og underskrevet af Valdemar Sej, hans medkonge Erik samt hertug Abel (26).

Fra midten af 1200-tallet til omkring år 1400 bliver ejendomsforholdene til Samsø meget spegede. 1253 pantsatte Christoffer I Samsø til Albrecht af Braunschweig, og herefter bliver det vanskeligt at følge, hvorledes Samsø går fra pantindehaver til lensherre de næste halvandet hundrede år (27). Samsø må have været indbringende, siden øen så ofte kommer på tale, når f.eks. yngre kongesønner skal have deres underhold (28).

Endnu en historisk kilde, som kendes fra flere middelalderlige annaler, skal nævnes her. I forbindelse med borganlæggene giver den en af de mest interessante meddelelser: 1287 el 1289 »circa idem tempus marscalus Stigotus fregit [ødelagde] castrum Samsø« (29). Hvilken borg, der kan være tale om, vil jeg komme ind på i det følgende. Til slut kan den ovenfor omtalte kilde fra 1369 om Vesborg bringes i erindring.

4. Forslag til datering

Efter denne oversigt over, hvad vi ved om voldstederne på Samsø og om Samsøs middelalderhistorie, vil jeg forsøge en relativ datering af de enkelte anlæg, vel vidende at jeg bevæger mig på tynd is.

De to mindre anlæg, Bisgård og Blafferholm, skiller sig klart ud. Jeg tror, de begge tilhører den brogede gruppe af små tilflugtsborge, der dukker op i 1300-

tallets urolige tider. Selv om anvendelsen har været den samme, er de forskellige af type. Blafferholm, der må have fungeret som værn og tilflugtssted for den nærliggende Søllemarksgård, må have haft sit væsentligste forsvar af den mose, den er anlagt i. Bisgård har ikke noget naturligt forsvar; derimod kan det her se ud til, at også selve gården har haft en form for befæstning (30). Muligvis står vi over for et ødelagt castrum-curia anlæg.

Af de tre større anlæg må Hjortholm være det ældste. Af udseende minder den om tidlige vesteuropæiske motte-anlæg, men synes ikke umiddelbart at have paralleller i Danmark. Øen Hjortholm nævnes som omtalt i Kong Valdemars Jordebog, men da der ikke omtales hus på øen, kan det være, fordi borgen allerede på dette tidspunkt forlængst var opgivet. Da der ikke er fundet teglsten på bankerne, har bygningerne her formentlig været af træ.

Om den betydning, som Stavnsfjorden tydeligt har haft i 8. årh., da Kanhave-kanalen blev anlagt (31), varer ved gennem vikingetiden, er det ikke muligt at sige noget konkret om. Men placeringen af en borg netop her kan tyde på det. Uden at have hverken arkæologiske eller historiske holdepunkter for en datering, tror jeg, at voldstedet på Hjortholm hører til i den ældre del af middelalderen.

Også la Cour er inde på en tidlig datering af Hjortholm (32). Han ser borgen som et led i kæden af warther. Ifølge la Cour drejer det sig ikke om et dobbeltvoldsted. Han mener ikke, at den sydlige banke har nogen form for befæstning, hvorimod den nordlige tydeligt er omgivet af en menneskeskabt grav og derfor må betragtes som selve borgbanken (33). Uden i øvrigt at komme ind på la Cours warth-teorier, må jeg afvise denne påstand. Som nævnt tidligere synes der at være spor efter en grav omkring sydbanken. Selv om dette

ikke var tilfældet, er de naturskabte forhold her fuldt anvendelige for befæstning af en borg. Dertil kommer, at da den søndre banke er væsentligt højere end den nordre og ligger mindre end 20 m borte, ville den have været et ideelt sted for eventuelle angribere, hvis den var ubefæstet. Et ensidigt forsvar af nordbanken forekommer totalt urealistisk. Jeg kan tilslutte mig la Cours datering, men ikke hans forslag til funktion.

G1. Brattingsborg placering midt på øen, på en bakke med lave, fugtige områder mod øst, syd og vest, tyder sammen med dens terrænbestemte forsvarsværker måske på, at det drejer sig om en ældre borgtype. Hvordan borgen har været befæstet, hvilke bygninger, der har stået her, og hvem der har opført den, kan ikke afgøres på grundlag af de få kendsgerninger, vi har at arbejde med. Det befæstede område har været stort og har indeholdt bygninger af tegl. Men hele anlægget er for forstyrret til, at sammenligning med andre anlæg kan give en god typologisk datering. Der er heller ikke grundlag for en arkæologisk datering. Den eneste af genstandene, der kan give en form for datering er dobbeltkammen; typen kendes fra sidst i 1100-tallet (34). Imidlertid tror jeg, at vi med en vis sikkerhed kan regne borgen for opført af kongen, da den næppe kan være opført senere end omkring 1250, og vi ved, at øen indtil da tilhører kronen.

Vesborg eller »Weseborgh« synes derimod at være en nyere borgtype, opbygget efter et regelbundet skema. Størrelsen og her især beliggenheden peger afgjort på et kongeligt anlæg, en rigsborg.

De få løsfundne genstande, der kendes fra Vesborg, kan ikke hjælpe med til en datering. Et ved vi imidlertid: i 1369 og de næste par år var borgen i funktion, og dens høvedsmand, ridderen Henrik van der Osten deltog sammen med andre af rigets stormænd i rigsrådets forhandlinger med Hansestæderne. Vi må gå ud fra, at

Valdemar Atterdag på dette tidspunkt har overtaget Samsø, selvom vi intet kender til, hvornår Samsø igen er tilbage under kronen efter de mange år med bortforlening og pantsættelse.

Skal jeg forsøge at stedfæste de i kilderne nævnte lokaliteter »curia Samsø« og »castrum Samsø«, nærmer jeg mig grænsen til gætteriets overdrev.

I tilfældet »curia Samsø« mener jeg, at en identifikation af flere grunde ikke er mulig. For det første er der problemer med oversættelsen af det latinske ord »curia«. Det kan oversættes med »gård« og bruges om den ubefæstede gård contra borgen (35). Det kan imidlertid også oversættes med »hof« og henviser til hoffet som institution (36). For det andet er det muligvis den gejstlige modtager af brevet fra 1216, der har stået for udformningen, og der kan derfor herske tvivl om, hvorvidt curia i denne sammenhæng henviser til en konkret »gård« (37).

Hvad angår den af marsk Stig ødelagte »castrum Samsø« kan det dreje sig om to lokaliteter. I »Borge i Danmark« foreslår Rikke Agnete Olsen Vesborg som den borg, der lægges øde ca. 1289 (38). Det er muligt. Borgen må i så fald være genopbygget, eftersom den eksisterede i 1369. Den anden mulighed er Gl. Brattingsborg. Fundet af skeletterne sydøst for anlægget kunne måske antyde et brat og voldsomt endeligt for borgen.

Jeg er, i lighed med Vilhelm la Cour (39), mest tilbøjelig til at pege på Gl. Brattingsborg som annalerens »castrum Samsø«. Jeg mener, at de tre store anlæg alle har været kongelige, og at de tidsmæssigt følger efter hinanden, måske endog afløser hinanden.

Ældst er Hjortholm. Senere anlægges Gl. Brattingsborg, og yngst, opført engang efter Gl. Brattingsborgs ødelæggelse og måske først godt ind i 1300-tallet, er Vesborg, der nævnes i 1369.

5. Konklusion

Som det vil være fremgået af foranstående, er den konkrete viden om de samske voldsteder minimal. Mine overvejelser om anlæggenes alder er ikke særlig godt underbyggede, nærmest kun gætterier. Men sådan må det være, indtil vi har nogle bedre opmålinger og især nogle arkæologiske undersøgelser at holde os til.

Noter

1. Vigtigst har været C. A. Jensens beretninger fra besigtigelser 1919, Nationalmuseets 2. afdeling, Antikvarisk-topografisk arkiv. En oversigt over de antikvarisk-topografiske kilder om henholdsvis Hjortholm og Brattingsborg findes i la Cour bd. II, p 189 og p 185 f; han diskuterer voldstederne i bd. I p 129-32 og p 128 f.
2. la Cour mener, at det drejer sig om en naturlig lavning, mens den i Trap omtales som »tør grav« og i C. A. Jensens beretning som »buet tværgrav«, se la Cour p 131; Trap p 588; Hjortholm. Beretning af C. A. Jensen 1919, jfr. note 1.
3. Tak til dr. phil J. Troels-Smith for oplysninger om den formodede tørre grav om den sydlige banke.
4. Hjortholm nævnes i Kong Valdemars Jordebog i ølisten under »insule minores« som *due Hiortholm*. Jeg mener, at der kan være to forklaringer på den benævnelse: enten kan det hentyde til, at nord- og sydøen dengang har været mere adskilt end i dag, eller måske medregnes de to små holme, Mejlesholm og Yderste holm, der ved lavvande er sammenhængende og næsten landfaste med Hjortholm.
5. Tak til museumsinspektør Kjeld Christensen, Nationalmuseet, for henvisning til denne iagttagelse samt yderligere kilder til Hjortholms historie i hans »Historiske efterretninger om Hjortholm i Stavns fjord«. Upubliceret rapport 1976.
6. F.eks. Thurah p 33, samt Thurah Samsøkort.
7. Beretning af C. A. Jensen 1919, jfr. note 1.
8. Thurah p 33; Trap p 587.
9. Beretning af C. A. Jensen 1919, jfr. note 1.
10. Se note 1.
11. De fundne genstande har følgende museumsnumre på Samsø Museum: kam y47; ambrøstbolte C8, x11; nøgle Bil2. Om udgravningen 1867 se protokol på Samsø Museum: Samsø Oldsager. A. Kruse, p 122.

12. Trap p 582. Desværre kendes ingen fundberetning.
13. Samsø Museum journal nr. 135.
14. Samsø Stednavne p 3.
15. I forbindelse med omdannelsen til havneanlæg skrev godsinspektør A. Kruse 1869 en længere beretning om stedet til Nationalmuseet, ligesom han lod stedet opmåle af landinspektør P. Nielsen i 1868. Beretningen med opmålingen er nu på Nationalmuseets 2. afdeling.
16. Samsø Stednavne p 3; Trap p 582.
17. Nyerup p 223; Illustreret Tidende 16.1.1876. Så sent som i 1922 var der stadig en del fundamentrester at se i klinten. Se foto i Friis p 50.
18. D.D. 3. rk., 8. bd., nr. 369; D.R.B. 3. rk., 8. bd., nr. 369.
19. Samsø Museum: hængelås u. nr.; hestesko nr. 1258, med følgende påskrift i protokollen: »Fundet ved gravning paa Vestborg Fyrs Terrain 1897. – En Hestesko fra Anno 1500 à 1570 ifølge Conservator Steffensens Udsagn«. Benskaft 5x1.
20. Om dvaleplanter se Lange p 8 f.
21. Kong Valdemars Jordebog bd. I, Text p 5, og bd. II, p 53 f.
22. Saxo Lib. XV (Olrik overs. p 391). Angående kongernes ophold på Samsø se Riis p 119 f.
23. Saxo Lib. XVI (Olrik overs. p 418). Jeg vil hermed takke dr. phil. Thomas Riis for korrigeringen af dette årstal, der fejlagtigt opgives til 1186 bl.a. I Trap p 579 og i kommentarer til Kong Valdemars Jordebog bd. II, p 53.
24. Annales Valdemarii 1215, se Danmarks middelalderlige annaler p 78; Annales Ryenses 1215, se samme værk p 201.
25. D.D. 1. rk. 5. bd., nr. 95; D.R.B. 1. rk. 5. bd., nr. 95.
26. D.D. 1. rk. 6. bd. nr. 110; D.R.B. 1. rk. 6. bd. nr. 220.
27. Poulsen p 29; Trap p 579.
28. F.eks. får Christoffer Sønderhalland og Samsø som len af sin bror Erik Menved i 1307, se Poulsen p 32.
29. Annales Lundenses 1289, se Danmarks middelalderlige annaler p 68; Annales Esromenses 1287, se S.R.C. p 248.
30. Se ovenfor under Bisgård, med henvisninger.
31. Kanhave kanalen er dateret til 726 på Dendrokronologisk laboratorium, Wormianum. Om Kanhave kanalen se Roesdahl p 44; la Cour p 129.

32. la Cour bd. I p 129 f.
33. la Cour bd. I p 132.
34. Andersen, Crab og Madsen p 154.
35. Olsen p 61; la Cour p 128; jfr. D.R.B. 1 rk. 5 bd. nr. 95.
36. Venligst oplyst mig af cand. mag. Rikke Agnete Olsen og dr. phil. Thomas Riis.
37. D.D. 1. rk. 5 bd., p 136 (kommentar til nr. 95).
38. Olsen p 60.
39. la Cour bd I p 128 f.

Litteratur

- Andersen, H. H., P.J. Crabb og H.J. Madsen: *Århus Søndervold. En byarkæologisk undersøgelse*. Århus 1971.
- la Cour, V.: *Danske borganlæg til midten af det trettende aarhundrede I-II*. København 1972.
- Danmarks middelalderlige annaler*, ed.: E. Kroman. København 1980.
- D.D. = *Diplomatarium Danicum*. København.
- D.R.B. = *Danmarks Riges Breve*. København.
- Friis, A.: *De danske Øer*, Bd. 2. København 1927.
- Kong Valdemars Jordebog*, ed.: S. Aarkjær. København 1926-43.
- Lange, J.: *Levende fortidsminder*. København 1972.
- Nyerup, R. og E. Werlauff: *Historisk-antiquarisk Beskrivelse over Øen Samsø indtil Aaret 1675. Antiquariske Annaler 1812*.
- Olsen, R. A.: *Borge i Danmark*. København 1986.
- Poulsen, F.: *Efterretninger om Samsø*. København 1902.
- Resen, P.: *Descriptio & Illustratio Samsøe*. København 1675.
- Riis, T.: *Det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332. Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen*. København 1981.
- Roesdahl, E.: *Danmarks vikingetid*. København 1980.
- Samsø Stednavne. Danmarks Stednavne I. København 1922.
- Saxes Danesaga*, ved J. Olrik. København 1926.
- S.R.D. = *Scriptores rerum Danicarum mediæ ævi. 1772-1878*.
- de Thurah, L.: *Omstændelig og tilførladelig Beskrivelse af Øen Samsø*. København 1758.
- Trap, J. P.: *Danmark*. 5. udg. Holbæk amt. København 1954.